

Stelfox en de Pisidiumkunde

door J.G.J. Kuiper

In zijn negenentachtigste levensjaar overleed op 19 mei 1972 Arthur Wilson Stelfox. Hij was een veelzijdig natuur-lijst. Hij maakte vooral naam als hymenoptero- loog en was bovendien een uitmuntend kenner van de Ierse flora. Ook boeiden hem van jongs af de mollusken van zijn land. Hij maakte er een grondige taxonomische studie van en werd voorts een der voormannen op het gebied van Mendelse proeven met Heliciden. In Groot-Brittannië en ver daarbuiten gold hij als "the leading authority" in de studie van het genus Pisidium. Op dit laatste wil ik hier nader ingaan.

Stelfox was geboren in Belfast, Noord-Ierland, op 15 december 1883, als zoon van een ingenieur. Over zijn prille jeugd schreef hij mij eens: "Ik was de jongste van een gezin van zes, dat mij min of meer als een scherts beschouwde en mijn op- voeding overliet aan de bedienden en aan mijn eigen vindingrijkheid. Toen ik onge- veer tien jaar oud was, stichtte ik een soort voetbalclub. Deze bestond uit de twee zoons van de tuinman van mijn vader en enkele jongens uit een achterbuurt vlak bij ons in Belfast. Ik ben er niet zeker van, of wij een erg succesvol team vormden, maar hoofdzaak was, dat wij speelden en enkele wedstrijden wonnen, op braakland naast ons huis". Twintig jaar later stichtte Stelfox nogmaals een club, ditmaal in elk geval wél met succes, de Pisidiumclub.

In Londen werd Stelfox tot architect opgeleid. In 1920 echter, dus toen hij al 37 jaar was, veranderde hij volledig van koers en werd hij conservator van het nationale museum van Ierland te Dublin. Die post bekleedde hij tot 1948, toen hij met pensioen ging. Acht jaar later verliet hij Dublin en trok hij zich met zijn vrouw terug in het stille, landelijke Newcastle in het graafschap Down, in Noord- Ierland. Zijn huis en zijn heerlijke plantentuin werden er een trekpleister voor natuurliefhebbers. Tekenend voor zijn diepgaande botanische belangstelling is alleen al het feit, dat hij liefst dertig Carex-soorten in zijn tuin kweekte. Voorts had hij diverse Betulasoorten, waarvan vooral Betula nana, de dwergberk, overgeplant uit het hoge Noorden, zijn trots was.

Reeds als knaap was Stelfox met een molluskenverzameling begonnen. De Pisidiums had hij steeds ongedetermineerd ter zijde gelegd, in de hoop, dat vroeg of laat wel de dag zou komen, dat hij meer aandacht aan deze taxonomisch toen nog vrijwel ondoorzichtige groep zou kunnen wijden. Die dag brak aan in 1914, kort na het begin van de eerste wereldoorlog. De prikkel ertoe gaf, tegen wil en dank, B.B. Woodward, van wie in 1913 verschenen was het monografische werk "Catalogue of the

British species of Pisidium! In veel opzichten was dit dikke boek een nieuwigheid. Van meet af aan oogste het dan ook lovende kritiek. Nieuw waren de uitvoerige behandeling van elke soort en de aandacht welke aan slotdetails besteed werd. Verder de overzichtelijke verspreidingskaarten en de honderden fotografische afbeeldingen. Het werk behandelde niet minder dan zeventien soorten, waarvan er zelfs één, P.vincentianum, nieuw was voor de wetenschap. Al met al dus twaalf soorten meer dan in het toentertijd, wat Pisidium betreft, in Engeland nog steeds gebruikte werk van Jeffreys (1862). Geen wonder dus, dat Woodward van 1913 af als de tenor gold in het domein der Pisidiumstudie. Ook voor Stelfox, die juist moeizaam zijn weg zocht in de systematiek van deze groep. Hij kwam er niet uit en schreef aan Woodward. Diens antwoorden en determinaties brachten echter bij Stelfox geen licht in de duisternis. Die onzekerheid duurde, aldus Stelfox, tot 1916, toen hij en zijn vrienden Charles Oldham en Robert Phillips besloten, onafhankelijk van Woodward, hun eigen weg te gaan zoeken in de systematiek van het genus Pisidium. Zij vormden, zoals Stelfox het noemde, een "Pisidiumclub".

Oldham, vijftien jaar ouder dan Stelfox, was verzekeringsman, Hij heeft naam gemaakt als veldornitholoog. Daarnaast bezat hij een gedegen kennis van de flora en de geologie van zijn land. Verder was hij een kenner van de Britse zoogdieren, waarvan in het bijzonder de vleermuizen zijn aandacht hadden, en een bekwaam malacoloog. Vooral de genetica interesseerde hem. Toen hij in 1942 overleed, wijdde het grote dagblad The Times (15.4.42) een artikel aan zijn nagedachtenis. Na zijn dood gingen zijn collectie, aantekeningen en brieven naar het Britse Museum van Natuurlijke Historie te Londen. Zijn belangrijke Pisidium-collectie, die ik in 1960 heb kunnen bezichtigen, omvat 2970 monsters, waarvan ruim 90% Brits, de rest voor het merendeel europees. Wat Frankrijk betreft, bevat deze collectie ruim 110 monsters van Finistère en Morbihan, verzameld door H.B.Preston, toen hij daar ingedeeld was bij de Britse strijdkrachten tijdens de eerste wereldoorlog.

Phillips, zeventien jaar ouder dan Stelfox, was handelsreiziger voor een Ierse firma in kantoorbehoeften. Stelfox koesterde veel bewondering voor hem. Phillips overleed in 1945. Stelfox schreef toen in de Journal of Conchology enkele sympathieke regels over zijn oude vriend: "Phillips was een voortreffelijk verzamelaar en had een opmerkelijk kritisch inzicht"; "hoewel in de eerste plaats en vóór alles botanicus, was Phillips altijd bereid wat-ook-voor-wie-ook te verzamelen; vandaar dat zijn naam vele malen genoemd wordt in de serie faunistische en floristische rapporten van de Koninklijke Ierse Academie van de laatste 45 jaar". "Phillips was hartelijk en rustig, een gentleman, zeer gewild bij allen die hem kenden; hij had aanleg voor natuurlijke historie en als hem de omstandigheden gunstig geweest waren, zou hij zeker naam gemaakt hebben als bioloog". In een brief dd. 24.2.1942 aan Mrs. McMillan schreef Stelfox: "In aanmerking nemende de schrikbarende omstandigheden, waarin hij werkte

- Deze waren beneden het peil dat je je kunt voorstellen - verdiende deze man alle bewondering". Met het klimmen der jaren werd Phillips, aldus Stelfox, steeds zwijgzamer en in zichzelf gekeerd; de laatste twee jaar van zijn leven sprak hij thuis in het geheel niet meer. Aan brieven schonk hij evenmin aandacht en toen hij overleed, bleek dat hij vrijwel geen malacologische documenten had nagelaten.

De oprichting van de Pisidiumclub was voor Stelfox kennelijk een psychologisch belangrijke daad, want zijn leven lang komt hij terug op zijn opstand tegen de erkende autoriteit. En tot kort voor zijn dood sprak hij, niet zonder binnenpret, over deze rebellie.

De Pisidiumclub kritiseerde Woodward's visie. Woodward aanvaardde deze kritiek niet. Voor Stelfox was dat een uitdaging, zich in het onderwerp vast te bijten. Aan die stugge vasthoudendheid hebben wij enkele goede artikelen van zijn hand te danken en een belangrijke opheldering in de systematiek van dit genus.

De Pisidiumclub werkte volgens een andere methode dan Woodward. Stelfox noemde dit de "ecologische methode". Men verzamelde grote series op elke vindplaats en sorteerde die series in vermoedelijke soorten, d.w.z. in groepen van individuen, die onderling een conchologisch hiaat vertoonden. Dan werden de gesorteerde series onderling vergeleken en werd naar parallelen gezocht. Ook naar parallelen in ecologische omstandigheden. Dit leidde tenslotte tot de notie van "de soort". Eerst daarna werd in de literatuur naar de meest passende naam voor deze soorten gezocht. Deze werkwijze komt dus hierop neer, dat men niet een willekeurig schelpje gaat confronteren met diverse beschrijvingen, al of niet via een dichotomische tabel, doch dat men met een omvangrijk materiaal werkend in de eerste plaats naar constante morphologische hiaten zoekt, uit welk onderzoek tenslotte de soorten als rijpe appels van de boom vallen.

De Pisidiumclub had het grote voordeel, dat een van het trio, Phillips, in de gelegenheid was voortdurend nieuw materiaal ter tafel te brengen. Jaar-in-jaar-uit doorkruiste hij Ierland in alle richtingen, steeds in hotels logerend, en geen kans liet hij voorbij gaan mollusken te verzamelen. Deze werden ter discussie aan de andere clubleden voorgelegd, nadat hij er eerst zelf zijn mening over gevormd had. Tussen Stelfox en Phillips ontstond een malacologische briefwisseling, die van december 1909 tot januari 1922 duurde. Pisidiums kwamen voor het eerst ter sprake in de brieven van 1912, maar pas in 1915 begon over dit onderwerp een uitvoeriger gedachtenwisseling. Alle brieven die Stelfox van Phillips ontving, totaal 107, heeft hij zorgvuldig bewaard. In 1960 kreeg Mrs. Nora McMillan te Liverpool, die een huisvriendin van de familie Stelfox was, toestemming ze te kopiëren. Dank zij haar kwam ik onlangs in het bezit van de teksten. Daarentegen moeten de brieven, die Stelfox aan Phillips schreef, naar Mevrouw McMillan mij mededeelde, wel als verloren beschouwd worden. Vermoedelijk heeft Phillips ze zelf opgeruimd.

Wanneer men de brieven van Phillips in chronologische volgorde leest, kan men zich een idee vormen van de geleidelijke rijping van het nieuwe soortsbegrip in de Pisidiumclub. Het trio had ook correspondentie met veel andere malacologen, zoals Preston, Kennard, Schlesch, Bryant Walker, Le Tomlin, Cooper, Johansen enz. Van dit gezelschap had vooral de laatste, een Deen, een goede kijk op Pisidium. Bij een bezoek aan Londen in 1901 had hij Woodward wegwijs gemaakt in dit genus en diens aandacht gevestigd op de waarde van het slotonderzoek voor de onderscheiding der soorten. Het was in feite ook Johansen, die toen het lijstje van zes Britse soorten (nl. Jeffreys:5 ; Westerlund:1) uitbreidde.

Begin 1917 is de club zo ver, dat zij de variabiliteit van 9 soorten goed kent. Er blijven nog puzzles over, o.a. Woodward's conceptie van P.nitidum, P.pusillum, P.obtusale, P.steenbuchi. Het grondige onderzoek brengt ook een voor de wetenschap nieuwe soort ten tonele. Stelfox, de ontdekker ervan, noemde die in zijn brieven "Pisidium socium", opgedragen derhalve aan de clubleden. Phillips schrijft hierover op 7 december 1916: "Wat de naam van de nieuwe soort betreft, waarover je mijn mening vraagt, vind ik "P.socium" wel goed, maar als je voorkeur aan een andere naam geeft, zou een woord dat op de geringe afmetingen, de bijzondere vorm of de striatie wijst, misschien duidelijker zijn, daar het een directe sleutel tot de identiteit van de soort zou geven". Stelfox heeft dit advies opgevolgd. De soort werd in 1918 als Pisidium tenuilineatum n.sp. gepubliceerd. Aan de geldigheid van deze soort is sindsdien nimmer getwijfeld, dank zij het zorgvuldige werk van de Pisidiumclub. P.tenuilineatum is de enige Europese soort zonder synoniemie!

De malacologische bibliographie van Stelfox omvat 82 titels, beginnend in 1904 en eindigend in 1972. Bij het doornemen hiervan, valt direct op, dat er eigenlijk maar 9 direct betrekking hebben op Pisidium. Van dit aantal werden 7 gepubliceerd tussen 1918 en 1922. De belangrijkste hiervan is "The Pisidium fauna of the Grand Junction Canal in Herts. and Bucks" (1918). Dit is de vrucht van een grondige studie, die gebaseerd is op vele waarnemingen. Het artikel is verlucht met tekeningen van uitstekende kwaliteit, door Stelfox zelf gemaakt. Het is als het ware een samenvatting van Stelfox' kritiek op Woodward's monografie. Al vroeger in het jaar was een belangrijke voorstudie verschenen, namelijk "On the recent misapplication of the names Pisidium nitidum and Pisidium pusillum of Jenyns". Beide soorten vormen inderdaad, taxonomisch gezien, een zwarte bladzijde in Woodward's monografie. Stelfox komt tot de slotsom, dat Woodward's "pusillum Jenyns" hetzelfde moet zijn als nitidum Jenyns, en dat de eigenlijke pusillum Jenyns uit twee verschillende soorten bestaat, namelijk casertanum Poli en personatum Malm. Op de vraag, wat dan wel Woodward's "nitidum Jenyns" kon zijn, moest Stelfox, wegens gebrek aan authentiek materiaal, het antwoord schuldig blijven. Hij vindt echter, dat sommige van de door Woodward afgebeelde schelpen van nitidum sterk aan casertanum herinneren, andere daarentegen aan obtusale.

Voor Woodward was deze kritiek bepaald onaangenaam, want het ging niet om een simpele kwestie van namen, doch van inzicht in de materie. Hij reageerde prompt en scherp in het volgende nummer van de Journal de Conchologie. Hij accepteerde Stelfox' mening niet. In 1921 ging hij zelfs nog een stap verder door een nieuwe naam voor zijn pusillum te publiceren, namelijk pusillulum. Phillips schreef hierover (6.11.21) aan Stelfox: "Zijn opmerkingen over "P.pusillulum" zijn klinkklare nonsens. Hij ziet blijkbaar in, dat hij fout is met zijn P.nitidum zonder het te willen toegeven. Echter zal, zoals je terecht zegt, de geschiedenis wel uitmaken wie gelijk heeft."

Woodward verloor de objectiviteit wel enigszins uit het oog, toen hij Stelfox' weliswaar korte, maar toch belangrijke artikel over de "misapplication" doodeenvoudig weglief uit de uitvoerige bibliografie (ruim 50 bladzijden met meer dan 1000 titels!) van het omvangrijke, samen met Kennard gepubliceerde werk "Synonymy of the British non-marine mollusca" (1926). De polemiek was beëindigd, ogenschijnlijk zonder beslissing. Pisidium pusillulum werd echter in de latere malacologische literatuur niet als zelfstandige soort aanvaard. Wie had gelijk, Woodward of Stelfox?

Toen ik, meer dan een halve eeuw na dit meningsverschil, bij Stelfox op bezoek was, kwam het onderwerp weer ter sprake. Ik vertelde, dat ik in 1960 in Londen zijnde, de kans had gegrepen de vele honderden door Woodward afgebeelde exemplaren, die destijds ten behoeve van de fotograaf op stukken karton waren geplakt en sindsdien in die staat waren gebleven, te bestuderen. Mijn bevindingen ten aanzien van het pusillum-nitidum-probleem luiden samengevat: driekwart van de 110 afgebeelde exemplaren van pusillum behoort tot nitidum Jenyns, eveneens driekwart van hetgeen door Woodward voor nitidum Jenyns werd aangezien, behoort niet tot deze soort, doch tot vier andere soorten. Mijn conclusie was indertijd door Dance, die toen nog aan het Britse Museum te Londen verbonden was, bevestigd. De resultaten van mijn revisie van Woodward's 30 platen heb ik indertijd vastgelegd in een niet gepubliceerd rapport.

Toen ik dit alles aan Stelfox vertelde, luisterde hij aandachtig toe. Ik zie hem nog voor mij zoals hij tegenover mij zat, naar voren neigend omgeen woord te verliezen en mij van onder zijn luifelachtig grote witte wenkbrauwen strak aankijkend. Het verslag boeide hem zeer, vooral ook omdat hij zelf nooit de kans had gehad de proef op de som te nemen door de afgebeelde Pisidiums, die zo belangrijk zijn voor het begrijpen van Woodward's opvattingen, kritisch te herzien. Toen ik uitgepraat was, leunde hij ontspannen terug in zijn fauteuil en zei langzaam, met zijn eigenaardige, enigszins monotone stem: "Well, that's quite satisfying, that's quite satisfying, surely, you should publish it".

Na de publicatie van de mollusken van het Grand Junction Canal werd de briefwisseling tussen Stelfox en Phillips spaarzamer. Het leek, of het eigenlijke doel van de Pisidiumclub bereikt was.

-Phillips-

Phillips keerde terug naar zijn geliefde planten, en Stelfox begon in verband met zijn benoeming te Dublin, zijn aandacht meer te richten op wespen en mieren. Spijtig is het alleen, dat het verschil van mening tussen Stelfox en Woodward op de duur niet werd bijgelegd. Integendeel, het werd in het persoonlijke vlak getrokken. Phillips schreef (8.4.1918): "Het is wel kleinzielig van B.B.W. en anderen, te suggereren, dat je aanvallen op hem op politieke verschillen van mening berusten, doch het is alleen maar een poging om de naakte waarheid te bedekken en de aandacht af te leiden van zijn fouten". In brief nr.95 dd. 26 oktober 1918: "Ik heb lang niets van Kennard gehoord, maar ik weet wel wat ik antwoorden zal, als hij iets over jou en B.B.W. zou zeggen". In brief nr.106 dd. 6 mei 1919 schrijft Phillips: "B.B.W. moet wel een povere indruk van de intelligentie van de leden der Malacological Society hebben, als hij zulke dingen opdist. Hij schijnt te proberen zijn fouten met een veelheid van woorden te versluieren, ook al bekend hij, dat hij het aan het foute eind had".

Eind 1919 schrijft Phillips, dat hij het afgelopen seizoen heel weinig *Pisidiums* verzameld heeft, ten dele door drukte in zijn werk, ten dele door het slechte weer. Uit dezelfde brief blijkt echter, dat het slechte weer hem niet verhinderd heeft te botaniseren.....

In brief nr.100 dd. 26 sept. 1919: "Het nieuws van je mogelijke benoeming in de vacature in het museum verheugt mij zeer, en ik hoop van harte, dat je die baan zult krijgen. Niemand is er meer geknipt voor dan jij, en alleen bureaucratie en politiek geknoei kunnen roet in het eten gooien". In 1920 volgt de benoeming van Stelfox tot conservator van het nationale museum te Dublin.

In de laatste brief van de reeks, nr.107, dd. 19 januari 1922, zinspeelt Phillips op twee nieuwe correspondenten van Stelfox, een Zweed en een Duitser. Namen worden niet genoemd, doch het is duidelijk, dat het hier Nils Odhner en David Geyer betreft, die ieder voor zich juist met de studie van de *Pisidiums* begonnen waren. Aan hen gaf Stelfox als het ware de fakkel door. Wel publiceerde hij de volgende jaren nog vele stukjes over mollusken, doch het waren dan veelal korte vindplaatsnotities van een of enkele bladzijden, geen taxonomische studies.

De laatste *Pisidium*-publicatie uit de periode van de *Pisidiumclub* is een revisie van de *Pisidiums* van de 19de eeuwse Franse malacoloog Jean B. Gassies in het natuurhistorische museum te Bordeaux. Niet helemaal ten onrechte verkeerde Stelfox in de veronderstelling, dat dit materiaal de door Gassies nagelaten *Pisidium*collectie moest zijn. Kort geleden is mij evenwel gebleken, dat het hier slechts een kleine schenking van Gassies aan het genoemde museum betreft. De eigenlijke *Pisidium*-collectie van Gassies, die gevormd was in de periode van 1846 tot 1861, kwam in het bezit van de entomoloog Künkel D'Herculais, wiens verzameling tenslotte in het Parijse Museum belandde. De *Pisidiums* van Gassies, als zodanig niet herkend, leidden toen, misschien wel een halve eeuw of langer, een vergeten en miskend bestaan

Onder een steeds dikker wordende laag zwarte stof, totdat ik, door een gelukkig toeval, namelijk de ontdekking in 1962 van het malacologische brievenarchief van Baudon, in staat was het handschrift der etiketten te identificeren.

Zoals wij gezien hebben, lag de belangrijkste publicistische activiteit van Stelfox, wat Pisidiums betreft, ongeveer tussen 1917 en 1922. Daarna moest hij zich met insecten bezig gaan houden. Niettemin bleef hij in Groot-Brittannië levenslang "The leading authority" in het kleine rijk der Pisidiums (Ellis 1940:44). Deze vererende titel heeft hij te danken aan zijn voortdurende hulpvaardigheid bij het determineren. Graag liet hij anderen, vooral jongeren, van zijn ervaring profiteren. Voor vele malacologen bleef hij, wat deze groep betreft, jaren lang een steun en toeverlaat. Enkele citaten mogen dit verduidelijken. Alkine, in een zeer gedetailleerde studie van de verspreiding, vooral ecologisch gezien, van de Pisidia van Oakamoor (1924), zwaait Stelfox alle lof toe, wanneer hij zegt: "de gedetailleerde resultaten in de volgende bladzijden geven enig idee van de hoeveelheid werk, dat deze ijverige naturalist verzet heeft. Zonder zijn milde en toegewijde hulp zou het de schrijver volkomen onmogelijk geweest zijn het onderzoek uit te voeren. Alle eventuele verdiensten van het werk zijn aan hem te danken. Schrijver dezes stelt er prijs op de Heer Stelfox zijn heel bijzondere dank te betuigen voor diens grote vriendelijkheid".

Ook de redacteuren van de periodiek verschijnende "Census of the distribution of British non-marine Mollusca" doen nimmer vergeefs een beroep op Stelfox. In het voorwoord tot de 7de editie (1951) staat bijvoorbeeld: "De Ierse opgaven zijn grotendeels te danken aan R.A. Phillips en A.W. Stelfox, laatstgenoemde welbekend als eerste autoriteit op het gebied van Pisidium". En in het tien jaar later verschenen rapport: "De meldingen van Ierland op de kaart zijn vrijwel alle afkomstig van de Heer A.W. Stelfox, die welwillend zijn uitnemende dagboeken over de jaren 1904 tot 1907 aan de redacteur ter beschikking stelde".

Mrs McMillan schreef mij naar aanleiding hiervan onlangs: "Stelfox hield van 1905 af een journaal bij; dit is vermoedelijk wel het in het Censusrapport van 1961 genoemde malacologische dagboek. De drie eerste delen heeft Stelfox aan mij geschonken". En verder: "Toen ik er eens naar informeerde, zei Stelfox, dat de latere delen grotendeels entomologische aantekeningen bevatten en slechts nu en dan iets over mollusken, en dat hij deze ongelukkigerwijs alle aan het Smithsonian Institution in Amerika gegeven had, toen hij zijn collectie Hymenoptera aan deze instelling afstond. Noch Kerney noch ik hebben ooit de kans gehad deze latere delen te onderzoeken".

Nog in 1961 in 1962 verschenen herdruk van de Synopsis der Britse Pisidiums (In: British Freshwater Bivalve Mollusca) steekt Ellis in de inleiding de loftrumpet: "Wij hebben het geluk, opnieuw onze dank te kunnen betuigen aan de Heer A.W. Stelfox,

aan wie allen die een studie van het geslacht Pisidium maken, voor altijd dank verschuldigd zijn". Een mooiere hulde van een eminent Brits malacoloog is nauwelijks denkbaar.

Ook in verscheidene belangrijke publicaties buiten Groot-Brittannië drong de invloed van Stelfox door. Zo zegt Favre (1927:286) in zijn grote werk over de mollusken van het Bekken van Genève: "Ik zou er niet in geslaagd zijn, als ik niet het voorrecht had gehad, bij mijn onderzoek geleid te zijn door de Heer Stelfox. De uitnemende Ierse malacoloog heeft niet alleen een groot deel van mijn materiaal onderzocht en gedetermineerd, maar mij bovendien, met onuitputtelijke welwillendheid geholpen tenslotte zelf deze moeilijke groep meester te worden. Zo dus onze kennis van de Pisidiums van het Bekken van Genève aanzienlijk toegenomen is, hebben wij dit vóór alles aan Stelfox te danken". Ook in latere publicaties dankt Favre zijn Ierse correspondent voor diens determinatiehulp. In zijn revisie van de Pisidiums van Bourguignat in het natuurhistorische museum te Genève (1943) citeert Favre vele passages uit brieven van Stelfox, bij wiens cordeel hij zich zonder meer aansluit.

De invloed van Stelfox op het levenswerk van Geyer "Unsere Land- und Süs-wassermollusken" blijkt, wanneer men het hoofdstuk Pisidium van de tweede druk (1909) vergelijkt met dat van de derde (1927). De kentering in taxonomische opvatting en nomenclatuur ligt hier omstreeks 1923 als Geyer in zijn artikel "Von den einheimischen Pisidien" (Archiv für Molluskenkunde vol.55:162) o.m. schrijft: "Vóór alles ben ik dank verschuldigd aan de Heer A.W.Stelfox te Dublin, die in de gelukkige omstandigheid verkeert door een Pisidiumclub gesteund te worden. Hij heeft Woodward's boek kritisch bestudeerd en in verscheidene publicaties zijn zienswijze en het resultaat van zijn onderzoekingen vastgelegd".

Wat Nederland betreft, heeft Stelfox als een raadgevende en determinerende fee aan de wieg van het Pisidiumonderzoek gestaan. De determinaties in P.Tesch "Lijst der Land- en Zoetwatermollusken aangetroffen in de kwartaire lagen van Nederland" (1929) zijn van Stelfox.

De sympathieke en intelligente amateur-malacoloog Jan Prins, die in 1941 op 29-jarige leeftijd overleed, kreeg zijn eerste lessen over Pisidium van Stelfox. Verscheidene monsters van zijn ruim 200 buisjes tellende, voor die tijd belangrijke Pisidiumcollectie, die na zijn dood aan het Zoölogisch Museum te Amsterdam geschonken werd, waren door Stelfox op naam gebracht. Van Regteren Altena (C.B.110) schreef waardierend over het malacologische werk van Prins: "Daarbij zijn over de verspreiding en variabiliteit van verschillende soorten Pisidium in ons land nieuwe feiten aan het licht gekomen, die hij waarschijnlijk op den duur gepubliceerd zou hebben". En in het voorwoord tot aflevering 12 van de Fauna van Nederland (Lamellibranchia,

1943) betuigde T. van Benthem Jutting haar erkentelijkheid voor zijn medewerking op het gebied van Pisidiiums.

Met het werk dat Prins helaas zo vroegtijdig heeft moeten afbreken, ben ik verder gegaan. Twee maanden na zijn overlijden - om precies te zijn: op 9 april 1941 - zette ik mij met behulp van een intussen via het Zweedse gezantschap te Berlijn van Leitz ontvangen binoculaire prismaloupe aan de arbeid. Op die dag ook begon mijn Pisidiumjournaal, dat nu nog steeds wordt voortgezet. Daar het oorlog was, kon ik niet met Stelfox in contact komen, wel echter met prof. Odhner te Stockholm en prof. Schmierer te Berlijn. Laatstgenoemde was wegens zijn kritische houding tegenover het nationaal-socialistische bewind ontslagen als hoogleraar en stond op de verdachtenlijst van de beruchte Gestapo (=geheime staatspolitie). Kort na het einde van de oorlog schreef ik aan Stelfox. Ik wilde hem bepaalde problemen van variabiliteit en convergentie voorleggen. Op 4 juli 1945 schreef hij mij echter: "Ik zou U graag op alle mogelijke manieren willen helpen, maar ik heb sinds vele jaren niet meer serieus aan weekdieren gewerkt. Toen ik in 1920 aan de staf van dit museum toegevoegd werd, kreeg ik tot taak de Ierse insecten van de orde der Hymenoptera te bestuderen en dat heeft mij uiteraard weggetrokken van de mollusken en ging al mijn tijd in beslag nemen".

Toen ik niettemin bleef aandringen, schreef hij mij 24 oktober 1945: "Misschien heb ik in mijn laatste brief niet duidelijk genoeg doen weten, dat het ongeveer 24 jaar geleden is, dat ik mij ernstig met Pisidiiums bezig hield. Een groot deel van mijn verzameling staat zelfs nog ingepakt en er is niet naar omgekeken sinds ik in 1920 te Dublin aankwam".

Toch heb ik in latere jaren nog wel eens nuttige aanwijzingen van hem gekregen, evenals vergelijkingsmateriaal. In 1951 schonk Stelfox zijn Pisidiumcollectie aan de Canadese specialist H.B. Herrington, die persoonlijk het materiaal in Dublin kwam halen. Waarom niet aan het museum te Dublin of dat te Londen? In een brief aan E.A. Ellis dd. 4 april 1950, lichtte Stelfox dit als volgt toe: "Ik schenk hem mijn gehele Pisidiumverzameling om hem te helpen bij zijn studie van de correlaties tussen nearctische en palaearctische Pisidiiums. Ik geloof, dat deze verzameling op geen betere wijze benut zou kunnen worden".

Herrington heeft er inderdaad veel profijt van gehad. In de miniwereld der pisidiologen is hij wel een aparte figuur. Hij begon zich namelijk pas voor het genus Pisidium te interesseren, toen hij de vijftig al behoorlijk gepasseerd was. Dat was in het voorjaar 1940. Als plattelandsdomeinee met drie ver uiteen gelegen gemeenten had hij veel contact met de natuur en gelegenheid tot verzamelen. Dit laatste deed hij grondig. Na 44 pastorale jaren nam hij in 1958 zijn emeritaat. Hij bleef in Newburgh, Ontario, wonen en wijdde zich van toen af geheel aan de studie der Sphaeriïden.

Na meer dan 30 jaren activiteit op dit gebied, moest hij er enkele jaren geleden mee ophouden, daartoe gedwongen door zijn verslechterde gezondheid. De Waterloo Universiteit verleende hem, als teken van waardering voor zijn Pisidium-werk, het ere-doctoraat.

Alle brieven, notities en tekeningen over Pisidium droeg Stelfox in 1962 over aan S.P.Dance, die deze documenten later in het British Museum (Natural History) deponeerde, tegelijk met een kleine collectie achtergebleven Pisidiums, die kenmerkend door Herrington over het hoofd gezien waren. In het Bulletin Brit.Mus.(N.H.), Historial, vol.4,no.1971 staat in de rubriek schenkingen:"Oorspronkelijke tekeningen van A.W.Stelfox ter illustratie, van zijn artikel The Pisidium Fauna of the Grand Junction Canal in Herts. and Bucks, gepubliceerd in de J.Conch., vol.15,1918, 289-304, alsmede drie dozen met aantekeningen en brieven betrekking hebbende op Mollusken, en strekkende over de periode van 1907 tot 1950".

Ondanks het feit, dat de Pisidiumstudie voor Stelfox reeds lang tot het verleden behoorde, was het een blijde dag voor hem, toen wij in 1970 gezamenlijk een excursie maakten naar zijn dierbare White Bog, waar hij bijna zestig jaar tevoren de kracht van zijn jeugd geoefend had op handboringen in het diepe veen en met geestdrift zijn pisidiologische ontdekkingen had gedaan. Het was voor Stelfox een grote voldoening, toen zijn jaren lang gekoesterde wens vervuld werd en een publicatie over de fossiele mollusken van dit veen in het zicht was. Al heeft hij de uiteindelijke vorm van dit artikel niet meer mogen beleven, de drukproeven ervan heeft hij toch nog in handen gehad. (A.W.Stelfox, J.G.J.Kuiper, Nora F.McMillan and G.F.Mitchell: The late-glacial and post-glacial Mollusca of the White Bog, Co.Down.-Proc.R.Irish Ac.,72,B nr.11 (1972):185-207).

Thans rest ons nog een voor de hand liggende vraag:Waarom heeft Stelfox zijn kennis van het geslacht Pisidium niet tijdig vastgelegd in een monografie? Dit is een vraag, die ook Ellis zich gesteld heeft, toen hij aan zijn The Identification of the British Species of Pisidium (1940) werkte. In de inleiding tot deze uitstekende publicatie schuilt een stil verwijt aan Stelfox, wanneer Ellis schrijft:"Er zijn anderen, beter gekwalificeerd dan ik voor het schrijven van een verhandeling als de onderhavige, maar om de een of andere reden hebben zij dit niet gedaan....".

Bij het pakket brieven van Phillips, waarover ik in het begin van mijn verhaal sprak, was ook de tekst van een manuskript, getiteld "Preface to the Pisidium Monograph". De titel alleen al, en in het bijzonder het bepalende lidwoord, wijzen erop, dat Stelfox wel degelijk met de gedachte gespeeld heeft, een monografie over dit onderwerp te publiceren. Vermoedelijk heeft, hoe paradoxaal het ook moge klinken, zijn benoeming tot conservator roet in het eten gegooid.

Op mijn voorstel heeft Mrs. McMillan het manuscript, dat gedagtekend is op 26 september 1922, onlangs gepubliceerd (J.Conch.1972,27:523). In hetzelfde nummer van de Journal of Conchology zegt Ellis in een aantekening over Stelfox: "Hoewel er dikwijls bij hem op werd aangedrongen een monografie of tenminste een determineertabel van het genus Pisidium te schrijven, wimpelde hij het voorstel altijd af." Stelfox vond, aldus Ellis, dat zijn artikel over de Grand Junction Canal (1918) alle gewenste informatie bezat. Ellis sluit zijn postscriptum met de opmerking, dat het omzwenken van Stelfox naar de entomologie een onberekenbaar verlies voor de conchologie betekende, een verwijt dat in feite de toenmalige directie van het museum te Dublin trof.

De genoemde "preface" is een merkwaardig werkstuk. Het is autobiografisch en ook psychologisch interessant, doch het geeft niet wat de titel belooft. Stelfox toont erin, nog niet voldoende afstand te hebben kunnen nemen van persoonlijke gevoelens, die, wanneer het om synthese gaat, van geen betekenis zijn. In het nauwelijks drie bladzijden tellende stuk wordt niet minder dan vijftien keer de naam Woodward genoemd. Was die naam indertijd een obsessie voor Stelfox? De blijkbaar onoverbrugbare kloof lag stellig in een fundamenteel verschil van karakter. Woodward was autoritair, Stelfox daarentegen bescheiden. Als Stelfox in het slot van zijn inleiding aan Pisidiumstudenten de raad geeft "Laat je niet overbluffen door zelf-benoemde autoriteiten, die je hun opvattingen toedonderen voor een gehoor, dat niet in staat is hun werk kritisch te beoordelen, maar die weigeren over deze opvattingen met je te discussiëren, enz.", is het duidelijk op wie dit brok onverwerkte eigen ervaring slaat. Deze en enkele andere passages behoren bepaald niet in de inleiding tot een monografie thuis.

De bescheidenheid van Stelfox wordt niet beter geïllustreerd dan door het feit, dat hij niet bereid was een hem gevraagde toestemming te geven, een nieuwe Pisidium-soort naar hem te noemen. Toen Dance en ondergetekende een gedachtenwisseling hadden over enkele Pisidiums, verzameld door de Mount Everest Expedition 1924, op 15.000 voet hoogte, kreeg namelijk een onbekende soort van het subgenus Ochneripisidium de manuscriptnaam "stelfoxi". Maar Stelfox sprak zijn veto uit. In een brief dd. 28 maart 1962 schreef hij aan Dance: "Ik ben altijd een heftig tegenstander van barbaarse soortnamen geweest en heb daarom vele vrienden ertegen gewaarschuwd een soort naar mij te noemen. Niets is lelijker dan STELFOXI en bovendien heb ik geen enkele connectie met India. Alsjeblieft, geen stelfoxi's zoalng als ik leef". Mijn voorstel, de soort de neutrale naam "nestor" te geven, vond evenmin genade. Kennelijk in arren moede heeft Dance de Himalaya-soort toen maar naar mij genoemd.....

Toch heb ik nog een bescheiden, zij het posthume, hulde aan Stelfox kunnen brengen. Tijdens de White Bog excursie maakte ik namelijk enkele foto's van hem. Eén ervan werd onlangs gereproduceerd bij de door Mrs. McMillan geschreven necrologie, in het decembernummer 1972 van de Journal of Conchology.

Stelfox staat er genoegelijk lachend op, iets wat zeldzaam was, want doorgaans scheen de oude man nog al nors voor zich uit te kijken. Ik stuurde hem indertijd een afdrukje en kreeg prompt als antwoord: "Mijn vrouw is er zo blij mee, dat zij er bij mij op aandringt U te vragen haar het negatief te lenen, zodat zij er nog enkele afdrukken van kan laten maken voor oude vrienden, die mij al verscheidene jaren niet gezien hebben".

Toen in 1971 zijn vrouw overleed, schreef hij droevig: "Ja, van nu af zal het een eenzame weg voor mij zijn, maar ik zou niet willen, dat mijn vrouw nog langer geleefd zou hebben in de ellende van de laatste maanden van haar leven, toen zij vrijwel blind was en hulpeloos. Ik dank God, dat ik nog steeds veel dingen heb, die mij interesseren en die er mij van weerhouden voortdurend aan mijn verlies te denken". Ondanks deze moedige woorden, was zijn geestkracht gebroken. Binnen een jaar stierf Stelfox zelf, kort nadat hij naar het ziekenhuis te Downpatrick was overgebracht. Hij werd begraven in het familiegraf op het stadskerkhof van Belfast.

J.G.J. Kuiper.